

طراحی الگوی بکارگیری صکوک و کالت جهت تامین مالی بخش

کشاورزی

وهاب قلیچ^{۱*}

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۱۴

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۷/۲۴

چکیده

تجربه نشان داده است که تامین مالی بخش کشاورزی به عنوان یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی کشور عموماً بر عهده شبکه بانکی بوده که همواره چالش‌هایی را همراه خود داشته است. به نظر می‌رسد استفاده از ظرفیت بازارهای مالی به عنوان راهکاری مکمل می‌تواند تا حدی از فشارهای واقع بر دوش نظام بانکی بکاهد. این پژوهش که به روش تحلیلی^۰ توصیفی تهیه شده است، با استفاده از ظرفیت‌های صکوک و کالت همچون انعطاف‌پذیری و متنوع‌سازی سبد دارایی‌ها، الگویی جدید جهت تامین مالی واحدهای کشاورزی ارائه می‌دهد. نتایج این پژوهش، الگویی از صکوک و کالت را معرفی می‌سازد که با تعبیه نرخ سود ثابت و پرداخت دوره‌ای آن، منابع مازاد افراد گردآوری شده و با استفاده از عقود گوناگون در مسیر پاسخگویی به نیازمندی واحدهای کشاورزی چه در تامین نقدینگی و سرمایه در گردش و چه در تامین دارایی‌های فیزیکی و ابزارآلات و تجهیزات مورد نیاز آنان، بکار گرفته شود.

طبقه‌بندی JEL: E22, G11, Z12, Q14

واژه‌های کلیدی: تامین مالی، صکوک و کالت، کشاورزی، اقتصاد ایران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ - استادیار پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.

*- نویسنده مسئول مقاله: vahabghelich@gmail.com

پیشگفتار

بی گمان، بخش کشاورزی یکی از اصلی‌ترین و استراتژیک‌ترین بخش‌های اقتصاد ایران است. مطابق آیین‌نامه اجرایی ماده (۱۱) قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی مصوب سال ۱۳۷۹، بخش کشاورزی عبارت است از تمامی زیربخش‌های زراعت، باغبانی، دام، طیور، آبزیان، جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری و تمامی موارد مربوط به آن‌ها از جمله آب و خاک، بیابان‌زدایی، شهرک‌های گلخانه‌ای و دامپروری و صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی. آن‌گونه که مشخص است بر اساس این تعریف، بخش بزرگی از صنایع تولیدی کشور به بخش کشاورزی اختصاص یافته است، اما با این وجود، بخش کشاورزی در به حرکت درآوردن چرخ رشد و توسعه اقتصادی کشور نمود بزرگی نداشته که ریشه این عدم مشارکت را بیش‌تر می‌توان در عدم توسعه و رونق بخش کشاورزی و بویژه مقوله اعطای اعتبارات در این بخش آسیب‌شناسی کرد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۳۲-۳۱). از این‌رو، می‌توان بیان داشت برای توسعه بخش کشاورزی نیاز به تحقق عوامل و پیش‌زمینه‌های لازمی همچون کارآمدی نظام تامین مالی، نهادسازی، نظام اطلاعات مدیریتی و سازوکارهای جذب مشتری و بازاریابی در داخل و خارج از کشور است. در این میان یکی از مهم‌ترین عوامل عدم توسعه‌یافتگی بخش کشاورزی معطوف به نظام ناکارآمد جذب اعتبارات در این بخش است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۱).

بر اساس جدیدترین اطلاعات منتشره بانک مرکزی، در سال ۱۳۹۴ کل مبلغ تسهیلات پرداختی شبکه بانکی به بخش کشاورزی معادل ۲ ۳۵۲ هزار میلیارد ریال بود که در مقایسه با سال گذشته ۳۷/۷ درصد افزایش داشته است. براین مبنای، در سال ۱۳۹۴ بخش کشاورزی ۸/۴ درصد از تسهیلات پرداختی به کل بخش‌های اقتصادی را به خود اختصاص داده است. نکته جالب توجه آن است که در این سال با هدف خروج غیر تورمی از رکود، ۶۷/۸ درصد از تسهیلات پرداختی شبکه بانکی به بخش کشاورزی با هدف تامین سرمایه در گردش مورد نیاز فعالان اقتصادی این بخش انجام گرفته است.

از آنجاکه بانک کشاورزی بانک تخصصی پرداخت تسهیلات به فعالان این بخش است، در سال ۱۳۹۴ این بانک مبلغ ۸/۲۸۰ هزار میلیارد ریال تسهیلات به بخش‌های دولتی و غیر دولتی پرداخت کرده که نسبت به سال گذشته ۱۰/۷ درصد افزایش را نشان می‌دهد. هم‌چنین، بنا به آمار منتشره در سال ۱۳۹۴ به ترتیب ۶۴ و ۲۶/۱ درصد (در مجموع معادل ۹۰/۱ درصد) از تسهیلات بانک کشاورزی در قالب عقود مشارکت مدنی و فروش اقساطی پرداخت شده است (بانک مرکزی، ۱۳۹۶: ۱۱).

^۱- آیین‌نامه به شماره: ۵۲۹۵۱/ت/۲۸۸۴۰ک مورخ ۱۳۸۷/۴/۱۱.

با نگاهی به مجاری تامین مالی بخش کشاورزی درمی‌یابیم که سهم عمده این مجرا به «شبکه بانکی» اختصاص دارد که البته، این مجرا، پاسخگویی کمتری به حساسیت‌های بنگاه‌های کشاورزی، صنایع تبدیلی و خدمات مربوط به آن را از خود نشان داده است. این رخداد موجب شد تا برخی از بنگاه‌های کشاورزی بعضاً با مشکلاتی همچون ورشکستگی روبه‌رو شوند چرا که عموم واحدهای کشاورزی از نوع کسب و کارهای کوچک و متوسط بوده که طرح‌های آن‌ها نسبت به منابع مالی کوتاه‌مدت و گردش مالی حساسیت بالایی دارند. از سوی دیگر، این‌گونه کسب و کارها کم‌تر توان بازپرداخت تسهیلات با نرخ‌های سود بالا را دارند. از این‌رو، مشاهده می‌شود که با توجه به مشکلات ساختاری و ترازنامه‌ای بانک‌های کشور، این شبکه بررسی طرح‌های بنگاه‌های کوچک و متوسط را عموماً در اولویت آخر خود قرار می‌دهند. در این میان نحوه توزیع اعتبارات بخش کشاورزی هم براساس سازوکار مناسب صورت نمی‌گیرد. بر این اساس، برای بانک‌ها محل مصرف اعتبارات و صلاحیت و توان کارآفرینی افراد متقاضی از چندان اهمیتی برخوردار نمی‌باشد؛ به همین دلیل، یک رویه غیرهدفمند و نامطلوب در توزیع اعتبارات مشاهده می‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۳۲).

از این بابت می‌توان بیان داشت که نظام تامین مالی بخش کشاورزی در ایران هنوز در مراحل ابتدایی بلوغ قرار دارد و در انتخاب و تعمیم مدل بهینه چندان موفق نبوده است. از این‌رو، می‌توان ادعا داشت خلأ نهادهای مالی نوآور، انعطاف‌پذیر، چابک به صورت فراگیر از جمله دلایل کند شدن فرآیند توسعه کشاورزی بشمار می‌آید (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۳: ۳۵-۳۴). از این‌رو، استفاده از ابزارهای جایگزین تسهیلات بانکی همچون ابزارهای بازارهای مالی اسلامی همچون صکوک با لحاظ ویژگی‌ها و حساسیت‌های بخش کشاورزی می‌تواند در مسیر تامین مالی این بخش و کمک به توسعه آن راهگشا باشد.

بررسی ادبیات موضوع و مبانی نظری نیز نشان می‌دهد که پژوهشگران این حوزه، تامین مالی بخش کشاورزی و نیز کاربردپذیری عقد و کالت در مباحث تامین مالی را در شاخه‌های گوناگونی از نظر گذرانیده‌اند. به عنوان نمونه فدایی واحد و صفایی (۱۳۹۰) بیان می‌کنند که نیازهای روزافزون کشور به ابزارهای مالی منطبق با شریعت از یک‌سو و نیاز مدیران مالی به اختیارات بیش‌تر در زمینه انتخاب فرصت‌های سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت و بلندمدت با استفاده از این ابزارها و تشکیل پرتفویی برای کاهش ریسک غیرسیستماتیک سرمایه‌گذاری از سوی دیگر، لزوم ارایه ابزارهای جدید تامین مالی که از محدودیت نسبی کم‌تری در زمینه سرمایه‌گذاری برخوردار باشند، احساس می‌شود. ایشان صکوک و کالت را به عنوان ابزاری موفق در متنوع‌سازی دارایی‌ها و مدیریت و کاهش ریسک شرکت‌ها معرفی می‌کنند.

موسویان و همکاران (۱۳۹۱) با ذکر اهمیت صنعت پتروشیمی در توسعه اقتصادی کشورها، نیاز به تامین مالی این صنعت را مهم شمرده‌اند. این مطالعه براساس روش توصیفی به دنبال تأیید این فرضیه بوده است که از نظر مالی، فقهی و عملیاتی امکان طراحی و انتشار اوراق و کالت به عنوان یک ابزار نوین مالی اسلامی در صنعت پتروشیمی وجود دارد. نتیجه پژوهش به روش توصیفی نشان می‌دهد که الگوی پیشنهادی اوراق و کالت با رعایت راهکارهای مدیریت ریسک، ابزاری مناسب برای تامین نیازهای گوناگون مالی در صنعت پتروشیمی از جمله تامین سرمایه در گردش و تامین مالی طرح‌ها است.

آقانسیری (۱۳۹۱) با مروری بر روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در چهار برنامه توسعه کشور، نتیجه‌گیری کرده است که گرچه در سالیان اخیر تزریق منابع مالی به این بخش مهم اقتصاد ایران، سهم زیادی از نیازهای مالی آن را مرتفع کرده است اما به تدریج با انباشت سرمایه و عدم تغییر قابل توجه در مدیریت نرخ بازدهی سرمایه کاهشی قابل توجه پیدا کرده است.

صفایی (۱۳۹۲) با طراحی اوراقی جدید با عنوان صکوک ترکیبی مشارکت- وکالت تلاش بر آن داشته که برخی از مشکلاتی که در مراحل عملیاتی اوراق مشارکت رخ می‌دهد را برطرف کند. این صکوک با در برداشتن خاصیت دوگان قادر است افزون بر آن که برای راه‌اندازی طرح‌های عمرانی؛ انتفاعی و دیگر مواردی که در قانون اوراق مشارکت آمده است مورد استفاده قرار گیرد، دامنه کاربرد را با تشکیل پرتفویی از دارایی‌ها برای تامین نقدینگی مورد نیاز در طول اجرای طرح موضوع قرارداد مشارکت افزایش دهد و مشکل تامین نقدینگی را برطرف کند. این پژوهش مدعی است که به غیر از دولت و شهرداری‌ها، بنگاه‌های متوسط و کوچکتر نیز می‌توانند از این ابزار نوین برای تامین مالی پروژه‌های خود استفاده کنند.

موسویان و فدایی واحد (۱۳۹۲) ضمن پژوهشی به معرفی تامین مالی اسلامی بر اساس اعتبار در حساب جاری بر مبنای عقد وکالت پرداخته‌اند. در این پژوهش که ورودی به مباحث اوراق بهادار سازی نداشته است، پس از معرفی روش‌های گوناگون اعتبار در حساب جاری در بانکداری متعارف، پیشنهادی مبتنی بر استفاده از عقد وکالت در استفاده از این ابزار بیان شده است. در این راهکار، بانک اعتباری را در قالب عقد وکالت به بنگاه تخصیص می‌دهد و به او وکالت می‌دهد تا این اعتبار را در چارچوب هر کدام از عقود مبادله‌ای که می‌خواهد با ملاحظه شرایط و سود معین مدنظر بانک به بنگاه خود اعطا کند و اقساط استفاده از اعتبار که شامل اصل اعتبار و سود بانک می‌باشد را به بانک بازپرداخت کند.

منظور و بابایی زارچ (۱۳۹۲)، در مقاله خود به تبیین مدل مفهومی صکوک مزارعه به عنوان یکی از ابزارهای مالی اسلامی در تامین مالی بخش کشاورزی پرداخته و سپس با محاسبه

شاخص‌های مالی بازدهی و ریسک محصولات زراعی، این شاخص‌ها را با میزان بازدهی و ریسک بانک و شاخص بورس مقایسه کرده‌اند. نتیجه این پژوهش که به روش مطالعه کتابخانه‌ای و مصاحبه با صاحب‌نظران تهیه شده است نشان می‌دهد بازدهی تمامی محصولات زراعی از مقدار بازدهی سپرده‌گذاری بانک و شاخص بورس به غیر از برنج دانه‌بلند مرغوب، بیش‌تر بوده است. هم‌چنین، ریسک این محصولات از سپرده‌گذاری بانکی بیش‌تر است، ولی نسبت به شاخص بورس از ریسک کم‌تری برخوردار است.

کاوند (۱۳۹۶) با ذکر این مطلب که یکی از انواع صکوک که امروزه از سوی ناشران دولتی و شرکتی مورد استقبال قرار گرفته و از سال ۲۰۱۳ حجم انتشار آن در جهان رو به فزونی نهاده است، صکوک وکالت می‌باشد، به معرفی الگوهای گوناگون صکوک وکالت پرداخته و آن را از برخی ابعاد محدود مورد بررسی قرار داده است.

بنیاد مالی بین‌المللی دبی^۱ (۲۰۰۹) در بخشی از کتاب «راهنمای صکوک» به معرفی صکوک وکالت پرداخته و برخی از مزایای این نوع صکوک را مورد اشاره قرار می‌دهد.

سلمان^۲ (۲۰۰۵) در کتاب خود با عنوان «محصولات بازار سرمایه اسلامی» به استفاده از اوراق بهادار در بخش کشاورزی در کشور اندونزی اشاره می‌کند و بیان می‌دارد که اندونزی از دو سلف و مدل ترکیبی مباحه و استصناع در تامین مالی اوراق بهادار بخش کشاورزی خود استفاده می‌کند.

علوی^۳ و همکاران (۲۰۱۱) در گزارشی با عنوان «مطالعه جامع بازار جهانی صکوک» در بخش‌هایی از گزارش خود به چندین نوع از انتشار صکوک با استفاده از الگوی وکالت در کشورهای گوناگون از جمله ترکیه اشاره کرده‌اند.

بشیر و امینه^۴ (۲۰۱۲) در کتاب «صکوک جهانی و بازار تبدیل دارایی‌ها به اوراق بهادار اسلامی» به الگوهای جهانی عملیاتی انواع صکوک از جمله صکوک وکالت پرداخته‌اند.

لاکمن^۵ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای ضمن معرفی صکوک و انواع آن، به صکوک وکالت اشاره کرده و ارکان و ساختار عملیاتی آن را تشریح می‌کند. لاکمن در ادامه نمونه‌هایی از انتشار صکوک به وسیله شرکت‌های ژاپنی را معرفی کرده و چشم‌اندازی از آینده انتشار انواع صکوک از جمله صکوک وکالت در کشور ژاپن را بیان می‌دارد.

^۱-Dubai International Financial Center

^۲- Salman

^۳-Alvi

^۴-Bashir & Amine

^۵-Lackmann

آن گونه که مشخص است پژوهشی در زمینه معرفی الگوی بهره‌گیری از صکوک و کالت در تامین مالی بخش کشاورزی به انجام نرسیده است که با توجه به الگوی نوین معرفی شده در این مقاله نسبت به دیگر الگوهای طرح شده صکوک و کالت، می‌توان این پژوهش را دارای نوآوری و ارزش افزوده برای اقتصاد بخش کشاورزی ایران دانست.

این پژوهش در ادامه سعی دارد تا با روش تحلیلی^۵ توصیفی به طراحی و معرفی یک الگوی پیشنهادی «صکوک و کالت» جهت بکارگیری در راستای اهداف یاد شده بپردازد. با این تفاسیر، سوال اصلی پژوهش عبارت است از: «برای تامین مالی بخش کشاورزی، به چه گونه می‌توان از قرارداد و کالت در حوزه ابزارهای مالی اسلامی بهره برد؟»

این پژوهش در ادامه پس از بیان اجمالی کاربرد عقود در بخش کشاورزی، به معرفی کلیات عقد و صکوک و کالت می‌پردازد. سپس با لحاظ شرایط و ویژگی‌های بخش کشاورزی، الگوی پیشنهادی صکوک و کالت برای تامین مالی این بخش ارائه و مزایای این الگو به تفکیک بیان خواهد شد. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، بخش پایانی این پژوهش را شکل داده است.

کاربرد عقود در تامین مالی بخش کشاورزی

از دیرباز استفاده از عقود در تامین مالی فعالیت‌های کشاورزی بین افراد جامعه متداول بوده است. حتی پیش از ظهور اسلام نیز این عقود به انحای گوناگون مورد کاربرد مردم قرار داشته است و اسلام تنها با امضا و تعدیل احکام برخی از آنها سعی در تنظیم و مدیریت امور اقتصادی جامعه داشته است.

در میان این عقود، دو عقد مساقات و مزارعه مختص به بخش کشاورزی است. مزارعه در لغت به معنای با هم زراعت کردن و قرار کشتکاری با هم گذاشتن بوده و در اصطلاح، عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین زمینی را در اختیار دیگری قرار می‌دهد که در آن زراعت کرده و محصول را با هم تقسیم کنند (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۴۶).

در قانون مدنی ماده ۵۱۸ مزارعه به ترتیب زیر تعریف شده است: «مزارعه عقدی است که به موجب آن احد طرفین زمینی را برای مدت معینی به سمت دیگری می‌دهد که آن را زراعت کرده و حاصل را تقسیم کنند».

هم‌چنین، مساقات نیز یکی دیگر از عقود اختصاصی بخش کشاورزی است. مساقات در لغت به معنی آب دادن و یکدیگر را سیراب کردن بوده و در اصطلاح عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (مالک)، باغی را در اختیار فرد دیگر (باغبان) قرار داده تا در آن، باغداری کرده و محصولات را با هم تقسیم کنند (یزدی، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ۳۱).

در ماده ۵۴۳ قانون مدنی مسابقات به صورت زیر تعریف شده است: «مسابقات معامله‌ای است که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع می‌شود و ثمره اعم است از میوه و برگ و گل و غیر آن.»

کاربرد دو عقد مزارعه و مسابقات در بخش کشاورزی مشخص است، اما جهت تامین مالی این بخش می‌توان از سایر عقود همچون عقد مرابحه، سلف، اجاره، خرید دین، فروش اقساطی و مرابحه و غیره نیز استفاده نمود. برای مثال در عقد جعاله می‌توان جعل را برای انجام کاری در بخش کشاورزی تعیین کرد و عامل پس از انجام آن کار مستحق دریافت جعل از جاعل می‌شود. برای مثال می‌توان برای تعمیر سوله دامپروری تسهیلاتی را مقرر داشت بدین گونه که بانک ضمن قرارداد جعاله در نقش عامل، تعمیر سوله دامپروری کشاورز (جاعل در جعاله نخست) را برعهده می‌گیرد. سپس بانک با انعقاد یک جعاله ثانویه کار را به خود کشاورز یا شخص ثالثی (عامل در جعاله دوم) می‌سپارد. نکته قابل توجه آن است که در جعاله اولیه پرداخت جعل به گونه اقساطی و در جعاله دوم به شیوه نقدی خواهد بود. یا همچنین، با استفاده از عقد سلف امکان پیش فروش محصولات کشاورزی وجود دارد. عقد سلف که به معنای پیش خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین است، در شرایطی بکار گرفته می‌شود که مبیع کلی و در ذمه، ثمن نقد و معلوم و تعهد فروشنده (مسلم‌الیه) در تسلیم مبیع به خریدار (مسلم)، مؤجل است. در این عقد، در ابتدا بانک قیمت محصول کشاورزی مدنظر را به کشاورز پرداخت می‌کند و سپس آن را در زمانی معین در آینده از او تحویل می‌گیرد. بدین روش کشاورز پیش از آنکه محصول به بار بنشیند تامین مالی شده است. البته، با توجه به آنکه بانک نیازی به محصول کشاورزی پیش خرید کرده ندارد می‌تواند با یک عقد سلف موازی و یا استفاده از حق اختیار فروش محصول را به وجه نقد نزدیک کند.

وکالت

یکی از مواردی که چندان بدان پرداخته نشده است کاربرد عقد وکالت در بخش تامین مالی کشاورزی است. همچنین، می‌توان از صکوک وکالت به عنوان یکی از ابزارهای تامین مالی که مبتنی بر عقد وکالت است نیز نام برد. این اوراق که از انتشار آن در کشورهای اسلامی مدت زمان زیادی نمی‌گذرد، امروزه در حجمی گسترده در بازارهای مالی اسلامی مورد استفاده قرار دارد (بازار بین‌المللی مالی اسلامی^۱، ۲۰۱۷: ۳۰-۲۸). با توجه به احکام و ویژگی‌های خاص عقد و صکوک وکالت نیاز است که پیش از معرفی الگو، مروری اجمالی بر احکام عقد وکالت و ارکان و ساختار عملیاتی صکوک وکالت داشته باشیم.

^۱ - International Islamic Financial Market (IIFM)

عقد وکالت

وکالت در لغت به معنای تفویض و واگذاری کاری به کسی و اعتمادکردن به وی است و در اصطلاح عقدی است که به سبب آن یکی از دو طرف، دیگری را برای انجام امری نایب خود قرار می‌دهد. امام خمینی (ره) وکالت را این‌گونه تعریف می‌کنند: «وکالت عبارت است از اینکه انسان کار خود را به دیگری واگذار کند که تا زنده است انجام دهد و یا تا زنده است یکی از امور او را راه بیندازد» (موسوی خمینی، ۱۳۸۰: ۲۶۷). ماده ۶۵۶ قانون مدنی ایران نیز این تعریف را تأیید می‌کند و بیان می‌دارد عقد وکالت عقدی است که به موجب آن یکی از دو طرف، طرف دیگر را برای انجام امری نایب خود می‌کند.

عقد وکالت نیز مانند سایر عقود از رکن ایجاب و قبول برخوردار است. همچنین، طرفین عقد (وکیل و موکل) باید شرایط عمومی قراردادها شامل بلوغ، عقل، قصد و اختیار را داشته باشند. افزون بر این، آنچه مورد وکالت واقع می‌شود باید از اموری باشد که نیابت‌پذیر بوده و از امور ممنوعه برای موکل یا وکیل نباشد. همچنین، مورد وکالت باید معلوم و معین بوده و در تصرف موکل قرار داشته باشد.

همچنین، برای وکالت اقسامی وجود دارد: یک نوع آن وکالت خاص است که در آن مورد وکالت و محدوده اختیارات وکیل معلوم است. نوع دیگر وکالت عام است که خود به سه دسته تقسیم می‌شود؛ نخست عام از جهت تصرف و خاص از جهت متعلق وکالت؛ برای مثال، گفته شود این سرمایه معین را هر نوع که صلاح می‌دانی استفاده کن اعم از بیع و اجاره و غیره. دوم عام از جهت متعلق وکالت و خاص از جهت تصرف؛ برای مثال، موکل بگوید هر آنچه از اموال من را که صلاح می‌دانی بفروش؛ و سوم عام از جهت تصرف و متعلق وکالت؛ برای مثال، موکل به هر نوع تصرفی در جمیع اموال خود وکالت دهد (موسویان، ۱۳۸۶: ۱۱۸-۱۱۹).

برای عقد وکالت احکامی وجود دارد که مهم‌ترین آن بدین شرح است:

- عقد وکالت از جمله عقدهای جایز است که با فوت یا جنون یکی از طرفین، باطل می‌شود. البته طرفین می‌توانند در ضمن عقد لازم خارجی شرط کنند تا زمانی که آن عقد باقی است، عقد وکالت هم باقی باشد و طرفین حق فسخ آن را نداشته باشند (موسویان، ۱۳۸۶: ۱۱۹). موضوع جایز بودن وکالت در ماده ۶۷۹ قانون مدنی تصریح شده است: «موکل می‌تواند هر وقت بخواهد وکیل را عزل کند، مگر اینکه وکالت وکیل یا عدم عزل در ضمن عقد لازم شرط شده باشد».

- وکیل نسبت به آنچه از موکلش در دست دارد امین است، یعنی اگر تلف شد ضامن نیست مگر آنکه در حفظ آن کوتاهی کرده باشد و یا بیش از حد متعارف به کارش بسته باشد (موسوی خمینی، ۱۳۸۰: ۲۷۹).

- بر وکیل واجب است که اموال موکل را در صورت مطالبه او به وی بازگرداند. حال اگر بدون عذر از این امر امتناع ورزید، ضامن است زیرا ید او از این به بعد عدوانی خواهد بود، اما اگر عذری در تسلیم داشته باشد، ضامن نخواهد بود (شهید ثانی، ۱۳۷۳: ۳۸۳).

- وکالت از جمله عقود اذنی است و موکل برای وکیل تفویض اختیار می‌کند تا به نمایندگی از جانب او به تصرف بپردازد. بدین روش وکیل حق ندارد از تصرفی که به او اذن داده شده است تجاوز نماید؛ به بیان دیگر، وکیل وظیفه دارد به دقت مواظب رعایت مصلحت موکل خود باشد و از محل وکالت خود تعدی نکند. البته، اگر قرائن دلالت بر آن داشته باشد که تجاوز از محل مورد رضایت موکل است، اشکال ندارد (فرزین‌وش و شعبانی، ۱۳۸۱: ۵۸۶-۵۸۷).

- هر اقدامی که وکیل در محدوده اختیارات وکالتی خود انجام می‌دهد به منزله عمل و اقدام موکل است؛ به بیان دیگر، هر معامله‌ای که وکیل در حدود مورد وکالت انجام دهد به حساب موکل بوده، مگر خلاف آن ثابت شود (قلیچ، ۱۳۹۳: ۶۳).

- رعایت مصلحت موکل بر وکیل لازم است و وکیل از آن‌جا که جانشین موکل است باید همانند او نسبت به تامین مصالح خویش، تلاش عقلایی داشته باشد. ماده ۶۶۷ قانون مدنی در این باره می‌گوید: «وکیل باید در تصرفات و اقدامات خود مصلحت موکل را مراعات نماید و از آنچه موکل با صراحت به او اختیار داده یا برحسب قرائن و عرف و عادت داخل در اختیار اوست تجاوز نکند»

- برای وکیل جایز نیست که دیگری را در انجام کاری که خودش وکیل انجام دادنش شده، وکیل نماید نه وکیل از طرف خود و نه وکیل از طرف موکلش، مگر به اذن موکل که به اذن او هر دو قسم توکیل برای او جایز است؛ حال اگر موکل یکی از آن دو قسم را تعیین کند که همان متبع است و دیگر تعدی از آن دارای نیست؛ همچنین، اگر وکیل دوم، وکیل از موکل باشد، نه از وکیل، خود در عرض وکیل خواهد بود پس وکیل اول نمی‌تواند او را عزل کند و با عزل شدن او این عزل نمی‌شود بلکه حتی اگر وکیل اول از بین برود و دومی همچنان وکالتش باقی است، اما اگر وکیل از طرف خود او باشد او حق دارد وی را عزل کند و وکالتش تابع وکالت اوست در نتیجه اگر موکل او را عزل کند و یا عمر او سرآید وی خود به خود منعزل می‌شود و بعید نیست که در این صورت نیز موکل حق داشته باشد او را عزل کند هرچند وکیل اول عزلش نکرده باشد (موسوی خمینی؛ ۱۳۸۰: ۲۷۴).

- وکالت از چند راه خاتمه یافته و یا منقضی می‌شود. این راهها عبارتند از با عزل موکل، با استعفای وکیل، با موت یا حجر وکیل یا موکل و همچنین، با از بین رفتن متعلق وکالت یا انجام مورد وکالت توسط موکل.

صکوک و کالت

صکوک و کالت یکی از انواع اوراق بهادار اسلامی است که در آن، سرمایه‌گذاران و دارندگان وجوه مازاد (موکلین)، عملی (وکیل) را برای سرمایه‌گذاری، خرید کالا و خدمات و اموری از این دست که مطابق با موازین شریعت باشد به وکالت برمی‌گزینند تا او با استفاده از وجوه جمع شده در راستای اهداف و اقدامات پیش‌بینی شده گام بردارد. بازدهی حاصل شده از سرمایه‌گذاری و تامین مالی انجام شده پس از کسر حق‌الوکاله عامل، مابین دارندگان وجوه به نسبت سهم هر یک تقسیم می‌شود. در تاریخ سررسید، عامل به وکالت از صاحبان اوراق، پرتفوی صکوک را نقد کرده و منابع بدست آمده را از طریق ناشر به موکلین پرداخت کرده و با آنان تسویه می‌نماید. فروش صکوک و کالت در بازار ثانویه از باب فروش سهم‌الشرکه فرد در دارایی‌ها و خدمات مشاع است که از جهت فقهی بلاشکال بوده و قیمت فروش می‌تواند با توافق طرفین مقرر شود. پس از معامله، دارنده جدید اوراق در تمام موضوعات حقوقی جایگزین دارنده قبلی اوراق خواهد بود (موسویان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۰-۱۰۹).

صکوک و کالت دارای ارکان زیر است:

- سرمایه‌گذاران: خریداران و دارندگان اوراق و کالت هستند و نقش موکلین را ایفا می‌کنند.
 - وکیل: شخصیتی حقوقی است که وظیفه دارد بنا بر مفاد و توافقات انجام شده در عقد و کالت وجوه جمع شده را جهت کسب بازدهی در چارچوب ضوابط قرارداد و موازین شریعت اسلامی، بکار گیرد و بازدهی حاصل شده را به نحو شفاف در بازه‌های زمانی مقرر اعلام داشته و اصل وجوه اوراق و مبلغ کوپن‌های بازدهی را در سررسیدهای مشخص شده پرداخت نماید. عموماً بانی نقش وکیل را هم برعهده دارد.

- ناشر (واسط): شخصیتی حقوقی است که وظیفه انعقاد قرارداد و کالت را با وکیل و نیز انتشار و پذیره‌نویسی اوراق و غیره را برعهده دارد.

- امین: شخصیتی حقوقی است که به نمایندگی از دارندگان اوراق جهت حفظ منافع آنان وظیفه نظارت بر کل فرآیند عملیاتی انتشار، رتبه‌بندی، پرداخت اصل و سود سرمایه‌ها، نظارت بر پرتفوی شکل گرفته شده توسط وکیل و اجرای سایر مفاد عقد و کالت را برعهده دارد.

- رتبه‌بندی اعتباری: شخصیتی حقوقی است که پیش از انتشار اوراق، اقدام به رتبه‌بندی اعتباری اوراق کرده تا در امیدنامه ذکر گردد.

البته، این الگو از ارکان دیگری همچون بازارگردان، صندوق‌های سرمایه‌گذاری، مشاور عرضه و غیره هم برخوردار است که جهت اختصار از شرح آن صرف‌نظر شده است.
 نمونه ساده از ساختار عملیاتی صکوک و کالت در نمودار (۱) ارائه شده است.

۱. امین بر تمامی فرآیندهای اجرایی صکوک وکالت نظارت و کنترل دارد.
 ۲. موسسه رتبه‌بندی اعتباری اقدام به رتبه‌بندی صکوک نموده تا در امیدنامه ذکر شود.
 ۳. وکیل اقدام به انتشار امیدنامه می‌کند.
 ۴. واسط اقدام به پذیره‌نویسی و انتشار اوراق می‌کند.
 ۵. وجوه تجمیع شده اوراق به نهاد واسط منتقل می‌شود.
 ۶. واسط به عنوان موکل (توکیل)، قرارداد وکالت را بین خود و وکیل منعقد کرده تا مطابق آن، وکیل در چارچوب مشخص شده پرتفویی از سرمایه‌گذاری (استخر منابع) را تشکیل دهد.
 ۷. وکیل در چارچوب تعیین شده اقدام به تشکیل پرتفویی از سرمایه‌گذاری (استخر منابع) می‌کند.
 ۸. بازدهی حاصل از استخر منابع به دست وکیل می‌رسد.
 ۹. این بازدهی به نحو دوره‌ای جهت تسویه کوپن‌ها از طرف وکیل به واسط منتقل می‌شود.
 ۱۰. پرداخت‌های دوره‌ای از طرف واسط به سرمایه‌گذاران و دارندگان اوراق انجام می‌پذیرد.
 ۱۱. اصل سرمایه ناشی از فروش استخر منابع به دست وکیل می‌رسد.
 ۱۲. این وجوه از طرف وکیل به واسط منتقل می‌شود.
 ۱۳. اصل سرمایه دارندگان اوراق از طرف واسط پرداخت می‌شود و اوراق به وسیله دارندگان آن برای تسویه نهایی به واسط تحویل داده می‌شود.
- نکته قابل توجه به تجربه جهانی استفاده از صکوک وکالت برمی‌گردد. این اوراق از جمله ابزارهای تامین مالی اسلامی است که در چندین سال گذشته در الگوهای گوناگون، مورد توجه بیش‌تر دولت‌ها و بنگاههای اقتصادی واقع شده است. بر اساس جدیدترین آمار بازار بین‌المللی مالی اسلامی، حدفاصل ژانویه ۲۰۱۰ تا دسامبر ۲۰۱۵ تنها یک درصد از حجم صکوک داخلی منتشره در جهان به صکوک وکالت اختصاص داشته است. در حالی که در این بازه صکوک مرابحه با ۶۴ درصد بیش‌ترین سهم را در این بین به خود اختصاص داده است. این آمار برای ژانویه ۲۰۱۶ تا دسامبر ۲۰۱۶ برای صکوک وکالت به ۱۰ درصد رسیده و همچنان صکوک مرابحه با ۳۸ درصد بیش‌ترین سهم را در این باره دربرداشته است (بازار بین‌المللی مالی اسلامی، ۲۰۱۷: ۳۰)، اما در حوزه صکوک بین‌المللی، سهم صکوک وکالت رو به رشد بوده است، به گونه‌ای که در حدفاصل ژانویه ۲۰۱۰ تا دسامبر ۲۰۱۵ سهم صکوک وکالت از مجموع صکوک بین‌المللی منتشره حدود ۴۳ درصد بوده که این عدد برای ژانویه ۲۰۱۶ تا دسامبر ۲۰۱۶ به عدد قابل توجه ۷۷ درصد رسیده است (بازار بین‌المللی مالی اسلامی، ۲۰۱۷: ۲۹-۲۸).

ارایه الگوی پیشنهادی

کلیات الگوی پیشنهادی

همان‌گونه که تشریح شد، صکوک و کالت از جمله ابزارهای انعطاف‌پذیر مالی است و چنانچه به درستی مورد استفاده قرار گیرد می‌تواند به تامین مالی بنگاههای تولیدی (بانی) منجر شود. تامین مالی بانی عموماً یا در تامین نقدینگی و سرمایه در گردش و یا در تامین دارایی فیزیکی و ابزارآلات و تجهیزات مورد نیاز و یا در هر دو حالت بکار می‌رود. از این بابت، در این الگوی پیشنهادی غیر از عقد و کالت به عنوان عقد پایه اوراق بهادار پیشنهادی، استفاده از پنج عقد جعاله، اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین و مرابحه در پنج مرحله توصیه می‌شود.^۱

پیش از انتشار اوراق نیاز است که نهاد بانی شناسایی و سازمان‌دهی شود. با توجه به آنکه انتشار اوراق برای تک بنگاه‌های کوچک و متوسط صرفه اقتصادی ندارد و چندان متداول نیست، بهتر است با مشارکت وزارت جهاد کشاورزی مجموعه‌ای از واحدهای کشاورزی نیازمند تامین مالی (نهاد بانی) انتخاب و نوع نیاز به تامین مالی آنان اعم از نیاز به سرمایه در گردش و یا نیاز به تجهیزات و ابزارآلات و ماشین‌آلات یا مواردی از این دست، به گونه دقیق شناسایی شود.

انتخاب این مجموعه می‌تواند به نحو استانی باشد به این راه که برای تمامی واحدهای کشاورزی نیازمند تامین مالی منتخب یک استان، صکوک و کالت طراحی و منتشر شود؛ هم‌چنین، انتخاب مجموعه بانی، می‌تواند بر اساس شاخه و رشته خاصی از فعالیت کشاورزان باشد مثلاً مجموعه منتخب دامپروران، در تابع هدف طراحی و انتشار صکوک و کالت قرار گیرند. البته، بکارگیری هر دو روش تخصیص استانی و یا تخصیص رشته‌ای قابل طرح است. روشن است که انتخاب مجموعه واحدهای کشاورزی برای تامین مالی از راه این ابزار مالی با توجه به شرایط موجود واحدها و برنامه‌ریزی راهبردی و سیاست‌گذاری‌های کلان بخش کشاورزی صورت خواهد پذیرفت.

برای پیشبرد امور پیشنهاد می‌شود که یک «شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها» متخصص در امور کشاورزی، زیر نظر وزارت جهاد کشاورزی برای نمایندگی از واحدهای کشاورزی نیازمند تامین مالی، تشکیل شود. این شرکت که صرفاً در دوره استفاده از صکوک و کالت پیشنهادی فعال است، وظیفه دارد در وهله نخست نیازهای واحدهای کشاورزی را شناسایی کرده و متناسب با حجم نیاز، درخواست انتشار اوراق را به نهاد واسط منتقل کند. پس از تهیه امیدنامه و انجام بررسی‌ها و کسب اطمینان لازم، نهاد واسط در نقش ناشر اوراق، اوراق را منتشر کرده و وجوه خریداران اوراق را جذب

^۱ - پیشنهاد استفاده از این عقود صرفاً بر اساس تناسب با فعالیت‌های بخش کشاورزی بوده که البته، می‌توان از عقود دیگری نیز در این الگو استفاده کرد.

می‌کند. لازم به یادآوری است که بنا به قاعده عقد وکالت، ناشر و شرکت یاد شده از حق الوکاله متناسب با فعالیت خود بهره‌مند خواهند شد.

خریداران اوراق به واسطه این عملیات، به ناشر وکالت می‌دهند که وجوه دریافتی را در پروژه‌های معین اقتصادی بخش کشاورزی بکار گرفته و کسب سود نماید. ناشر با استفاده از قاعده توکیل، وجوه را برای مدیریت دارایی‌ها به شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها واگذار می‌سازد. حال این شرکت براساس برنامه از پیش تعیین شده، وجوه را در چارچوب پنج عقد جعاله، اجاره به شرط تملیک، سلف، خرید دین و مرابحه به واحدهای کشاورزی مورد نظر می‌رساند و بنا به شرایط و مقتضیات هر عقد، سود لازم را دریافت می‌کند. در این مرحله، سود به گونه تدریجی از کانال ناشر در زمان‌های مقرر، بدست دارندگان اوراق خواهد رسید. در انتهای عملیات، اصل وجوه از واحدهای کشاورزی تامین مالی شده، گردآوری و دوباره از کانال ناشر به دارندگان اوراق رسیده و اصل برگه اوراق از ایشان دریافت می‌شود و اوراق تسویه می‌شود. در این ساختار پیشنهادی، برنامه‌ریزی و مدیریت وجوه برای تخصیص منابع به واحدهای کشاورزی به عنوان نهاد بانی، دریافت سود تخصیص منابع از ایشان و در نهایت پرداخت منظم سود اوراق به دارندگان اوراق بر عهده شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها خواهد بود. بنا به قاعده عقد وکالت، ناشر و شرکت موردنظر صرفاً مستحق دریافت حق الوکاله خواهند شد.

چگونگی استفاده از عقود پنج‌گانه پیشنهادی در تامین مالی «واحدهای کشاورزی منتخب»^۱ توسط صکوک وکالت به شرح زیر است. گفتنی است انتخاب واحدهای کشاورزی بنا به نظر کارشناسی شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها و تحت نظارت وزارت جهاد کشاورزی و نهادهای ذی‌صلاح خواهد بود.

الف) روش بکارگیری قرارداد جعاله

شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها می‌تواند بخشی از وجوه گردآوری شده توسط صکوک وکالت را به انعقاد قراردادهای جعاله اختصاص دهد. در این مرحله واحدهای کشاورزی منتخب نیازهای مالی خود که متناسب با تامین مالی از طریق قرارداد جعاله باشند را به شرکت معرفی می‌کنند. بر فرض مثال قرارداد جعاله برای تعمیر سوله‌های دامپروری، تعمیر ماشین‌آلات کشاورزی، تعمیر

^۱ - در اینجا منظور از واحدهای کشاورزی، فعالان بخش کشاورزی از تمامی زیربخش‌های زراعت، باغبانی، دام، طیور، آبزیان، جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری و صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی هستند که به لحاظ فنی و قانونی امکان دریافت تسهیلات را دارند.

حوضچه‌های پرورش ماهی، نوسازی ابزارآلات آبیاری و یا سمپاشی باغ‌ها و مزارع و مواردی از این دست منعقد خواهد شد.

در این قرارداد، واحد کشاورزی در نقش جاعل قرارداد جعاله‌ای را با شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها (عامل) جهت انجام تعمیر و یا نوسازی واحد مربوطه با ترتیب پرداخت اقساطی جعل منعقد می‌سازد. سپس شرکت ضمن قرارداد جعاله ثانویه‌ای، انجام این عمل را به خود واحد کشاورزی و یا طرف سوم با ترتیب پرداخت یکجای جعل (از محل وجوه گردآوری شده اوراق و کالت) واگذار می‌کند.

با این سازوکار، واحدهای کشاورزی منتخب که نوع نیازمندی مالی آنان مرتبط به قراردادهای جعاله می‌شود، به روش نقدی و یکجا تامین مالی می‌شوند. سپس این واحدها به مرور زمان اقساط تسهیلات دریافتی را که شامل اصل تسهیلات و سود آن است را بازپرداخت می‌کنند. شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها بخشی از اقساط دریافتی را در قالب سود اوراق از کانال ناشر اوراق، بدست دارندگان اوراق رسانده و مابقی را که شامل اصل وجوه دارندگان اوراق است را در زمان تسویه اوراق به ایشان پرداخت می‌کند.

ب) روش بکارگیری قرارداد اجاره به شرط تملیک

شرکت یاد شده قادر است وجوه گردآوری شده به وسیله صکوک و کالت را در قراردادهای اجاره به شرط تملیک نیز مورد استفاده قرار دهد. این قراردادهای جهت تامین سرمایه در گردش واحدهای کشاورزی منتخب^۱ (که می‌تواند واحدهایی منفک و یا مشترک با واحدهای بخش قبل باشد)، موثر بوده و نیاز نیست که همانند حالت قبل، وجوه دریافتی در مسیر مشخصی به وسیله این واحدها استفاده شود.

در این نوع قراردادها لازم است که واحدهای کشاورزی منتخب بخشی از دارایی خود همانند زمین کشاورزی، ساختمان، سوله، باغ، تجهیزات و غیره را به شرکت معرفی کنند. شرکت با استفاده از بخشی از وجوه گردآوری شده اوراق و کالت این دارایی‌ها را از این واحدها به گونه نقدی خریداری کرده و سپس بلافاصله همان را در قالب عقد اجاره به شرط تملیک به خود واحدها اجاره می‌دهد. در این عملیات، واحدهای کشاورزی منتخب در مرحله اول تامین مالی می‌شوند و سپس به مرور زمان اقدام به بازپرداخت وجوه دریافتی می‌کنند. بدیهی است بنابه قاعده اجاره به شرط تملیک مبلغ اجاره پرداختی واحدهای کشاورزی منتخب، شامل اصل تسهیلات به اضافه سود تسهیلات می‌شود

^۱ - در تمامی قراردادهای معرفی شده در این بخش، واحدهای کشاورزی منتخب می‌توانند از یک یا چند قرارداد توامان با یکدیگر استفاده کنند.

و در انتها نیز با پرداخت آخرین اجاره بها دوباره مالک دارایی خواهند شد. در این مرحله استفاده از نهادهای بیمه‌ای جهت مدیریت ریسک توصیه می‌شود.

ج) روش بکارگیری قرارداد سلف

شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها می‌تواند بخش دیگری از وجوه صکوک وکالت را به انعقاد قراردادهای سلف با واحدهای کشاورزی منتخب تخصیص دهد. عقد سلف برای پیش فروش محصولات کشاورزی کاربرد فراوانی دارد. این قراردادها نیز مانند قرارداد اجاره برای تامین سرمایه در گردش واحدهای منتخب، موثر بوده و نیاز نیست که وجوه دریافتی در مسیر مشخصی توسط این واحدها استفاده شود. در این مرحله، واحدهای کشاورزی منتخب آن دسته از محصولات کشاورزی خود که در آینده تولید می‌شوند را به شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها معرفی می‌کنند. در این مرحله شرکت با استفاده از وجوه گردآوری شده اوراق وکالت و به وکالت (غیرمستقیم) از دارندگان اوراق، محصولات تعیین شده را پیش‌خرید می‌کنند. این محصولات می‌تواند شامل انواع محصولات کشاورزی در رشته‌های گوناگون اعم از زراعی، باغداری، دامداری، آبی‌پروری و غیره باشد. با تولید محصولات کشاورزی در آینده، ناشر آن را از واحدهای منتخب دریافت کرده و با استفاده از ابزار مشتقه آن را به خود واحدها و یا شخص ثالث فروخته و وجوه را دریافت می‌کند. روشن است که وجوه دریافتی شامل اصل تسهیلات بعلاوه نرخ سود تسهیلات خواهد بود. همچنین، استفاده از ابزار مشتقه همانند اختیار فروش صرفاً جهت کاهش ریسک عدم فروش محصولات و تضمین نرخ سود مشخص برای دارندگان اوراق وکالت است. مشخص است که با استفاده از قراردادهای سلف در صکوک وکالت پیشنهادی، واحدهای کشاورزی منتخب (نهاد بانی) در مرحله اول به صورت نقدی تامین مالی می‌شوند و سپس در سررسید با تولید محصولات مقرر به ادای دین خود می‌پردازند. این قراردادها فرصت خوبی جهت تامین سرمایه در گردش برای واحدهای کشاورزی خواهد بود.

د) روش بکارگیری قرارداد خرید دین

شرکت یاد شده می‌تواند قسمت دیگری از وجوه گردآوری شده صکوک وکالت را به انعقاد قراردادهای خرید دین با واحدهای کشاورزی منتخب اختصاص دهد. عقد خرید دین برای نهادهای بانی که از بخش‌های گوناگون دارای طلب و دیون واقعی هستند، ولی هم اکنون امکان نقد کردن دیون از بدهکار اصیل برای آنان وجود ندارد، قابل استفاده است.

این قراردادها نیز مانند قرارداد اجاره و سلف جهت تامین سرمایه در گردش واحدهای منتخب، موثر بوده و نیاز نیست که وجوه دریافتی در مسیر از پیش مشخص شده‌ای به وسیله این واحدها استفاده شود. آنچه صرفاً در این قراردادها مهم است واقعی و غیرصوری بودن دیون است که باید به وسیله شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها مورد بررسی و تایید قرار داشته باشد.

در این عملیات، چنانچه واحدهای کشاورزی منتخب از افرادی بنا به هر دلیلی طلب واقعی داشته باشند، شرکت می‌تواند با بخشی دیگر از وجوه گردآوری شده صکوک و کالت، دیون واقعی این واحدها را که مستلزم وجود اسناد و مدارک حقیقی و غیرصوری است را به کسر خریداری (تنزیل) کند و به این صورت، واحدهای مذکور را تامین مالی کند. در این عملیات اصل مبلغ تامین مالی به همراه سود آن از بازار ثانویه و یا (در سررسید) از خود بدهکاران دریافت می‌شود. به بیان دیگر، شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها می‌تواند یا تا سررسید دیون (که پیش از سررسید صکوک و کالت خواهد بود) صبر کرده و وجوه را از خود بدهکاران دریافت کند و یا پیش از سررسید دیون، آنان را در بازار ثانویه تنزیل دوباره کند.

مشخص است که در صورت اجرایی شدن حالت نخست، وجوهی برای پرداخت دوره‌ای به دارندگان اوراق ایجاد نمی‌شود و کل مبلغ مصرفی در تنزیل دیون به اضافه سود مدنظر صرفاً در سررسید دیون حاصل خواهد شد. از این رو، شرکت می‌بایست از محل دیگر قراردادهای صکوک و کالت سود دوره‌ای اوراق را تامین کند. همچنین، به نظر می‌رسد مطالبات واحدهای کشاورزی از بخش‌های دولتی که در مباحثی همچون خرید تضمینی محصولات کشاورزی در سالیان گوناگون بوجود آمده است محمل خوبی برای اجرای این قراردادها و تامین مالی این واحدها خواهد بود.

ه) روش بکارگیری قرارداد مرابحه

قراردادهای مرابحه نوع دیگری از قراردادهای شرعی است که شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها می‌تواند از آن در تخصیص منابع صکوک و کالت به واحدهای کشاورزی منتخب استفاده کند.

روشن است که تمام نیازمندی‌های واحدهای کشاورزی محدود به تامین نقدینگی نیست و این واحدها برای انجام امور کشاورزی خود نیاز به ابزارآلات و تجهیزات کشاورزی خواهند داشت که بنا به قید بودجه توان خریداری آن را ندارند. از این جهت، مرابحه که نسخه‌ای تکامل یافته از فروش اقساطی است سعی دارد تا تجهیزات مورد نیاز را با پرداختی غیر نقدی و موجد خریداری کند. از این رو، در این عملیات چنانچه واحدهای کشاورزی منتخب به کالا و یا تجهیزات خاصی همچون ابزارآلات و ماشین‌آلات کشاورزی نیازمند باشد، شرکت با قسمتی دیگر از وجوه گردآوری شده، آن ملزومات را از بازار به گونه نقدی خریداری کرده و به روش مرابحه به آنان بفروش می‌رساند.

مشخص است که چنانچه قرارداد مباحه بر پایه پرداخت تدریجی بهای کالاها و تجهیزات خریداری شده استوار شده باشد، اصل به اضافه سود وجوه تخصیصی به این قراردادها به گونه تدریجی به ناشر خواهد رسید.

گفتنی است که میزان بکارگیری وجوه گردآوری شده توسط صکوک وکالت در پنج نوع قرارداد معرفی شده بستگی به شرایط، ظرفیتها و نوع نیازمندی واحدهای کشاورزی منتخب دارد. برای مثال، چنانچه واحد کشاورزی پیش‌بینی تولید محصولی در آینده را دارد که در مورد بازار فروش آن اطمینان نسبی وجود دارد می‌تواند از روش قرارداد سلف از منابع گردآوری شده استفاده کند. یا هم‌چنین، چنانچه واحد اقتصادی بنا به سابقه فعالیت خود مالک دیون و طلب‌هایی از افراد است که سررسید آن با برنامه‌ریزی اقتصادی واحد هماهنگ نیست می‌تواند با استفاده از قراردادهای خرید دین، دیون را تنزیل کند. به همین ترتیب چنانچه واحد کشاورزی به جای سرمایه در گردش، نیازمندی بیشتری به فراهم آوردن تجهیزات کشاورزی دارد می‌تواند از چارچوب قراردادهای مباحه استفاده بیش‌تر کند.

نکته دیگر آن است که در قراردادهای اجاره به شرط تملیک، اصل دارایی به عنوان ضمانت بازپرداخت تسهیلات (در قالب اجاره‌بها) نزد شرکت محفوظ خواهد بود؛ هم‌چنین، در قراردادهای خرید دین نیز اصل اسناد و مدارک مثبت نزد شرکت باقی می‌ماند. از این‌رو، لازم است در مورد پرداختی واحدهای کشاورزی در قراردادهای مباحه و جعله (اقساط دوره‌ای) و سلف (تحویل کالا، فروش آن و پرداخت بهای فروش)، وثیقه و ضمانت‌هایی معتبر از واحدها دریافت شود.

ساختار عملیاتی الگوی پیشنهادی

ساختار عملیاتی الگوی پیشنهادی در نمودار (۲) ارائه شده است.^۱

مرحله ابتدایی

۱. ناشر با انتشار صکوک وکالت، وجوه را از سرمایه‌گذاران دریافت و اوراق را به آنان تحویل می‌دهد.
۲. ناشر به عنوان وکیل دارندگان اوراق، بخشی از وظایف را برای ساماندهی امور سرمایه‌گذاری به شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها توکیل می‌کند.
۳. وجوه جمع‌آوری شده از انتشار اوراق به شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها واگذار می‌شود.

^۱ - به قطع در این ساختار استفاده از نهادهای رتبه‌بندی اعتباری، امین، ضامن، بازارگردان، صندوق‌های سرمایه‌گذاری، مشاور عرضه و سایر نهادهای لازم برای انتشار اوراق بهادار اسلامی هم پیشنهاد می‌شود که جهت رعایت سادگی نمودار از ترسیم آن چشم‌پوشی شده است.

مرحله بکارگیری عقد جعاله

۴. شرکت به وکالت از ناشر (توکیل) قرارداد جعاله‌ای جهت انجام برخی امور قابل جعاله همچون تعمیرات تجهیزات و ساختمان‌های مدنظر واحدهای کشاورزی^۱ را با این واحدها منعقد می‌کند. در اینجا واحدهای کشاورزی منتخب در نقش جاعل و شرکت در نقش عامل بوده و پرداخت جعل به وسیله جاعل به نحو تدریجی خواهد بود. سپس شرکت با اختصاص بخشی از وجوه جمع‌آوری شده، در یک قرارداد جعاله ثانویه با پرداخت نقدی (آنی) انجام همان امور به واحدهای یاد شده (و یا شخص ثالث) سپرده می‌شود.

۵. واحدهای کشاورزی جعل مبتنی بر قرارداد جعاله اولیه، را به گونه تدریجی و اقساطی پرداخت می‌کنند.

مرحله بکارگیری عقد اجاره به شرط تملیک

۶. شرکت به وکالت از ناشر (توکیل) با پرداخت بخشی از وجوه گردآوری شده صکوک وکالت به واحدهای کشاورزی، سبد دارایی‌های مشخص (اعم از سوله، انبار، ساختمان، زمین، مزرعه، باغ، تجهیزات و غیره) را از این واحدها خریداری می‌کند.

۷. شرکت سبد دارایی‌های به وکالت خریداری شده را از جانب ناشر به خود واحدهای کشاورزی اجاره به شرط تملیک می‌دهد و در مواعد مشخص اجاره‌بها را که شامل جزیایی از اصل ارزش دارایی بع اضافه سود مشخص است را دریافت می‌کند. با پرداخت آخرین اجاره‌بها در سررسید مالکیت کل سبد دارایی به واحدهای کشاورزی عودت داده می‌شود.

مرحله بکارگیری عقد سلف

۸. چنانچه واحدهای کشاورزی محصولاتی را در آینده تولید می‌کنند، شرکت می‌تواند به وکالت از ناشر (توکیل) با پرداخت بخشی از وجوه گردآوری شده از راه صکوک وکالت، آن محصولات را در شرایط و احکام عقد سلف، از واحدها پیش‌خرید کند.

۹. شرکت برای مدیریت ریسک تغییر قیمت محصولات پیش‌خرید شده، با استفاده از ابزار مشتقه خرید اختیار فروش، واحدهای کشاورزی (یا شخص ثالث) را متعهد می‌کند که در سررسید محصول به بار آمده را به قیمت مشخص خریداری کند.

^۱ - منظور همان واحدهای کشاورزی منتخب است.

۱۰. در سررسید پس از تهیه و تولید محصولات پیش‌فروش شده، واحدهای کشاورزی (یا شخص ثالث) به تعهد خود عمل کرده و محصولات را از شرکت (واسطه ناشر) خریداری کرده و وجه آن را که شامل اصل مبلغ به اضافه سود مشخص است را به شرکت پرداخت می‌کند.

مرحله بکارگیری عقد خرید دین

۱۱. شرکت به وکالت از ناشر (توکیل)، با استفاده از بخشی از وجوه گردآوری شده از راه صکوک وکالت، دیون واقعی واحدهای کشاورزی را در ازای دریافت اسناد و مدارک مثبت به کسر خریداری (تنزیل) می‌کند.

۱۲. شرکت می‌تواند تا سررسید دیون (زمانی پیش از زمان سررسید اوراق وکالت) صبر کرده و در سررسید، دیون را به ارزش اسمی آن (اصل مبلغ خرید دیون ب اضافه سود) نقد کند و یا آنکه با قبول سود کم‌تر آن را در بازار ثانویه به فروش برساند.

مرحله بکارگیری عقد مراحه

۱۳. چنانچه واحدهای کشاورزی به مستغلات، تجهیزات و ماشین‌آلات خاصی نیازمند باشند، نوع نیاز خود را به شرکت اعلام داشته و متعهد به خرید آن پس از تهیه به وسیله شرکت می‌شوند.

۱۴. شرکت به وکالت از ناشر (توکیل)، با پرداخت بخشی از وجوه گردآوری شده از راه صکوک وکالت، موارد سفارش شده را از بازار به گونه نقدی خریداری می‌کند.

۱۵. شرکت آن موارد خریداری شده را به نحو مراحه اقساطی به واحدهای کشاورزی مدنظر بفروش می‌رساند و اقساط آن را که در مجموع معادل اصل مبلغ خرید به اضافه سود مراحه‌ای است را از این واحدها تحویل می‌گیرد.

مرحله پرداخت سود و تسویه

۱۶. در طول دوره و نیز در سررسید اوراق، وجوه دریافتی از واحدهای کشاورزی به ناشر منتقل می‌شود.

۱۷. ناشر بنا به برنامه‌ریزی انجام شده روی جریان ورودی وجوه از سوی شرکت، در دوره و به صورت متناوب سود اوراق به دارندگان اوراق اعطا می‌کند.

۱۸. در انتهای دوره، اصل سرمایه دارندگان اوراق در عوض دریافت اوراق به ایشان پرداخت می‌شود.

چگونگی پرداخت سود اوراق در الگوی پیشنهادی

مسئله روش پرداخت سود می‌تواند یکی از گزینه‌های جذابیت اوراق برای خریداران آن باشد. در یک تقسیم کلی می‌توان سود اوراق را به دو نوع ثابت^۱ و متغیر^۲ تقسیم کرد. سود ثابت برای افراد ریسک‌گریزتر گزینه بهتری است و از این روی در این الگوی پیشنهادی، مبنا نرخ سود ثابت در نظر گرفته شده است که با استفاده از کوپن‌های سود پرداخت می‌شود.

آنچه در مورد ثابت و یا متغیر بودن سود صکوک و کالت اهمیت دارد، نوع قراردادهایی است که ناشر به وکالت از طرف دارندگان اوراق با نهاد بانی منعقد می‌سازد. چنانچه وکالت ناشر در بکارگیری وجوه در عقود مشارکتی باشد طبیعتاً نرخ سود اوراق وکالت هم متغیر خواهد بود، ولی چنانچه وکالت ناشر در بکارگیری وجوه در عقود مبادله‌ای با نرخ سود ثابت باشد، نرخ سود اوراق ثابت و از پیش تعیین شده می‌شود.

در این الگو، از پنج قرارداد استفاده شده است که در این میان، قراردادهای جعاله، اجاره، مرابحه و خرید دین (چنانچه ناشر تا سررسید دیون صبر کند) همگی از نرخ سود ثابت برخوردار هستند، اما با توجه به آنکه در قراردادهای سلف، کالای پیش‌خرید شده در سررسید در بازار به فروش می‌رود، نرخ سود این نوع قراردادها متغیر بوده و در سررسید بنا بر قیمت تقاضای بازاری مشخص می‌شود. از این‌رو، برای ثابت کردن نرخ سود این دسته از قراردادها می‌توان از ابزارهای مشتقه همچون اختیار فروش به قیمت معین استفاده کرد. با استفاده از این ابزارها، نرخ سود ناشی از بکارگیری آن بخش از وجوه صکوک و کالت که در قراردادهای سلف بکار رفته است، نیز ثابت خواهد بود؛ از این‌رو ناشر می‌تواند با یک برنامه‌ریزی مشخص، کوپن‌های سود را برای دارندگان اوراق طراحی کرده و از این حیث به جذابیت اوراق پیشنهادی بیافزاید.

مورد دیگر تدریجی و یا دفعی بودن پرداخت سود (در سررسید اوراق) است که مسلمانان حالت نخست برای خریداران اوراق مطلوب‌تر خواهد بود. در بین پنج قرارداد پیشنهادی بکارگیری وجوه صکوک و کالت، قراردادهای جعاله، اجاره و مرابحه دارای جریان درآمدی (اصل تسهیلات به اضافه سود آن) به شکل تدریجی از سوی واحدهای اقتصادی به ناشر هستند، اما در قراردادهای سلف و خرید دین این جریان درآمدی صرفاً در سررسید موجود خواهد آمد. در اینجا نقش شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها در هماهنگی جریان درآمدی مهم است. این شرکت باید با ترکیب وجوه درآمدی حاصل در طی دوره، به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که کوپن‌های دوره‌ای سود بدون تاخیر به

^۱ Fixed Profit Rate

^۲ Floating Profit Rate

وسیله دارندگان اوراق نقد شود و در سررسید اوراق، اصل وجوه به ایشان تحویل شده و اوراق تسویه گردند.

مزایای بکارگیری الگوی پیشنهادی

- از مهم‌ترین مزایای این الگو، امکان استفاده از آن در تامین مالی بخش کشاورزی است. با توجه به چالش‌های پیش روی تامین مالی این بخش در اقتصاد ایران، استفاده از ابزارهای مالی اسلامی همچون صکوک و کالت می‌تواند در کاهش این چالش‌ها راهگشا باشد.

- در این الگو با استفاده از ظرفیت‌های عقد و کالت و انعطاف‌پذیری صکوک و کالت می‌توان به جای انتشار صکوک جعاله، صکوک اجاره به شرط تملیک، صکوک سلف، صکوک مرابحه و صکوک خرید دین (اسناد خزانه اسلامی) که هر یک مستلزم صرف هزینه‌ای جداگانه و قابل توجه است تمامی این عقود را صرفاً با انتشار یک صکوک مورد استفاده قرار داد.

- استفاده از قراردادهای گوناگون می‌تواند ضمن متنوع‌سازی سبد دارایی‌ها، به مدیریت بهتر ریسک‌های غیرسیستماتیک منجر شود.

- یکی دیگر از مزایای این الگوی به نحوه پرداخت سود اوراق برمی‌گردد. برنامه‌ریزی برای پرداخت سود با نرخ ثابت و در فواصل زمانی مشخص می‌تواند به جذابیت این الگو بیافزاید.

- استفاده از نهاد «شرکت تخصصی مدیریت دارایی‌ها» زیر نظر وزارت جهاد کشاورزی جهت توزیع وجوه گردآوری شده صکوک و کالت مابین واحدهای کشاورزی منتخب، می‌تواند اهداف کلان دولت در تقویت و رونق‌بخشی به شاخه‌های گوناگون بخش کشاورزی را به همراه داشته باشد.

- با توجه به نوع قراردادهای بکار گرفته شده در این الگو، واحدهای کشاورزی ملزم هستند که تسهیلات دریافتی را به مرور زمان (و نه صرفاً در سررسید) بازپرداخت کنند. این سازوکار می‌تواند به کاهش ریسک نکول تعهدات این واحدها و مدیریت بهتر وجوه منجر شود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

نظام تامین مالی بخش کشاورزی در ایران هنوز به بلوغ کامل نرسیده و برخلاف تجارب طولانی، نتوانسته مدل بهینه‌ای را انتخاب و به نحو کارا مورد استفاده قرار دهد. از این رو، می‌توان گفت امروزه، خلأ نهادهای مالی نوآور، انعطاف‌پذیر، چابک و خطرپذیر به صورت فراگیر و در سراسر کشور منجر به کندشدن فرآیند توسعه کشاورزی شده است.

^۱ - Diversification

در این وضعیت، استفاده از ابزارهای جایگزین تسهیلات بانکی همچون ابزارهای بازارهای مالی اسلامی همچون صکوک با لحاظ ویژگی‌ها و حساسیت‌های بخش کشاورزی می‌تواند در مسیر تامین مالی این بخش و کمک به توسعه آن راهگشا باشد. این پژوهش سعی داشت تا با طراحی و معرفی یک الگوی «صکوک و کالت» مسیری جدید برای تامین مالی کارا و آسان‌تر این بخش پیشنهاد دهد.

در الگوی پیشنهادی سعی شد تا نیازمندی واحدهای کشاورزی هم در تامین نقدینگی و سرمایه در گردش و هم در تامین دارایی فیزیکی و ابزارآلات و تجهیزات، هر دو مورد لحاظ قرار گیرد. در این الگو، غیر از عقد و کالت که به عنوان عقد پایه الگو مورد استفاده قرار گرفته از پنج عقد جعله، اجاره به شرط تملیکه سلف، خرید دین و مرابحه در پنج مرحله بهره گرفته شده است. همچنین، این الگو که دارای کوپن‌های سود با نرخ ثابت برای دارندگان اوراق است ضمن کاهش هزینه انتشار چند نوع صکوک و ضمن انعطاف‌پذیری و متنوع‌سازی سبد دارایی‌ها، تحت مدیریت و نظارت یک نهاد تخصصی امور کشاورزی فعالیت داشته و می‌تواند پاسخگوی گوشه‌ای از نیازمندی‌های گسترده بخش کشاورزی کشور باشد. در پایان پیشنهاد مقاله بر تمرکز بیشتر بر ظرفیت‌های عقد و اوراق و کالت در راستای تامین مالی بخش کشاورزی است.

منابع

- آقانسیری، م. (۱۳۹۱). مروری بر روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در چهار برنامه توسعه کشور. فصلنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۴ و ۵، صص ۶۱-۷۸.
- بانک مرکزی. (۱۳۹۶). خلاصه تحولات اقتصادی کشور ۱۳۹۴. اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا.
- شهید ثانی، ز. (۱۳۷۳). الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه. بیروت: دارالعلم اسلامی.
- شهید ثانی، ز. (۱۴۱۳ ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام. قم: موسسه المعارف الاسلامیه.
- صفایی، م. (۱۳۹۲). صکوک ترکیبی مشارکت^۵ و کالت: ابزاری نوین برای تامین مالی. مجموعه مقالات ششمین کنفرانس توسعه نظام مالی در ایران، صص ۱۶۹-۱۸۶.
- فدایی واحد، م. صفایی، م. (۱۳۹۰). صکوک و کالت؛ ابزاری برای تامین مالی با رویکرد کاهش ریسک، مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس بین‌المللی توسعه نظام تامین مالی در ایران. تهران: مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف، صص ۴۷-۷۵.

- فرزین‌وش، ا. شعبانی، ا. (۱۳۸۱). بررسی عقود در بانکداری اسلامی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- قلیچ، و. (۱۳۹۳). وکالت بانک‌ها چه اقتضایی دارد، سود تعیین شده یا رقابتی؟ فصلنامه تازه‌های اقتصاد، سال یازدهم، شماره ۱۴۲، صص ۶۳-۶۴.
- کاوند، م. (۱۳۹۶). نگاهی به تجربه جهانی اوراق وکالت و امکان‌سنجی انتشار آن در بازار سرمایه ایران. گزارش پژوهشی، تهران: مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۳). تحلیل وضعیت تامین مالی بخش کشاورزی ایران؛ چالش‌ها و راهکارها. دفتر مطالعات زیربنایی (گروه توسعه کشاورزی و روستایی) مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۳۹۲۵.
- منظور، د. بابایی زارچ، ک. (۱۳۹۲). طراحی مدل پیشنهادی اوراق مزارعه و ارزیابی بازدهی آن در بازار پول و سرمایه ایران، دوفصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، سال دوم، شماره ۴، صص ۷-۲۴.
- موسوی خمینی، س. ر. (۱۳۸۰). تحریرالوسیله. قم: دارالعلم.
- موسویان، س. ع. فدایی واحد، م. (۱۳۹۲). تامین مالی اسلامی بر اساس اعتبار در حساب جاری برمبنای عقد وکالت. فصلنامه راهبرد مدیریت مالی، سال اول، شماره ۳، صص ۱۱۱-۱۲۹.
- موسویان، س. ع. (۱۳۸۶). فرهنگ فقهی و حقوقی معاملات. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
- موسویان، س. ع. حسین پور، م. کاوند، م. (۱۳۹۱). اوراق بهادار (صکوک) وکالت؛ ابزاری مناسب برای تامین مالی صنعت پتروشیمی. فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، صص ۱۳۰-۱۰۳.
- یزدی، س. م. ک. (۱۴۲۸ق). العروه الوثقی. قم: دار التفسیر.

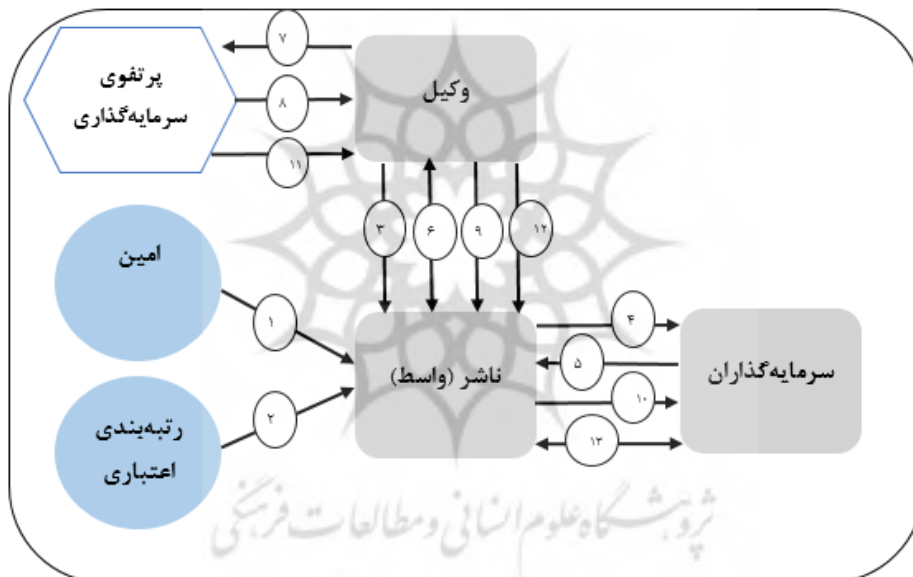
References

- Alvi, I. A. Ahmed Rufai, M. & Mohammad Naseer, U. (2011). A comprehensive study of sukuk Market: sukuk Report; 2th edition; Internatinal Islamic Financial Market.
- Bashir, M. & Amine, M. (2012). Global Sukuk and Islamic Securitization Market; Boston: BRIL.
- Dubai International Financial Center (2009). Sukuk Guidbook; Dubai: Dubai International Financial Center (DIFC).
- IIFM. (2017). Sukuk Report: A Comprehensive Study of the Global Sukuk Market, 6th Edition.
- Lackmann, B. (2015). Types of Sukuk (Islamic Bond) and History of Japanese Company Issuance, Nomura Journal of Capital Markets, Vol. 6, No. 3.

- Salman, S. A. (2005). Islamic Capital Market Products: Developments and Challenges, Jeddah, Islamic Research and Training Institute, Occasional Paper.

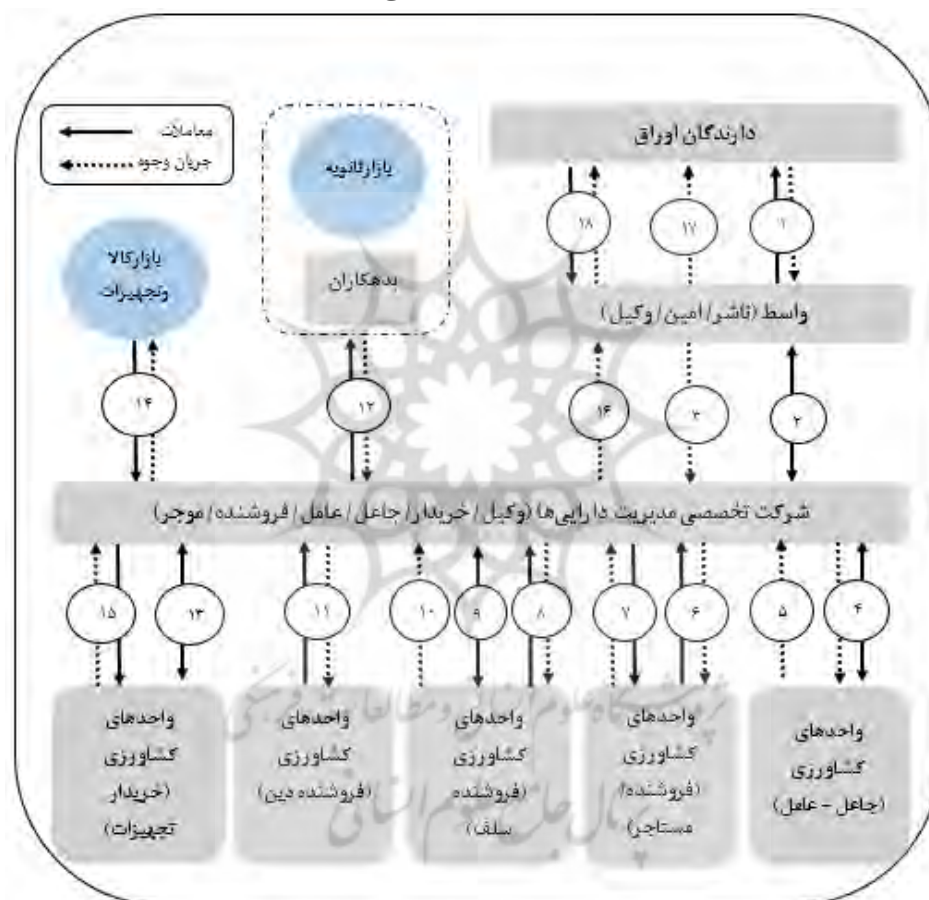
پیوست‌ها

نمودار شماره (۱): نمونه ساده از ساختار عملیاتی صکوک وکالت



ماخذ: یافته‌های پژوهش

نمودار شماره (۲): ساختار عملیاتی الگوی پیشنهادی



ماخذ: یافته های پژوهش

